

IRAQI
Academic Scientific Journals

العراقية
المجلات الأكاديمية العلمية

ISSN: 2663-9033 (Online) | ISSN: 2616-6224 (Print)

Journal of Language Studies

Contents available at: <https://jls.tu.edu.iq/index.php/JLS>

The Triangle of Language, Thought, and Psyche

Parez Saman Ali*

Department of Kurdish/ College of Languages/ Salahaddin University

Parez.ali@su.edu.krd

&

Dr. Abdulla Husen Rasull

Department of Kurdish/ College of Languages/ Salahaddin University

Abdullah.raswl@su.edu.kurd

Received: 30/09/2025, Accepted: 14/10/2025, Online Published: 31/03/2026

Abstract

Language is the factor that, among all living beings, made us human. We are the creatures that, through language, can report on everything within the world of our minds. The human brain's storage consists of two repositories: the memory repository, which records those concrete and abstract things that are transferred to the brain through the five senses, and the thought repository, those things that the brain itself produces through its own thinking and creates images and innovations within it. The relationship between humans also occurs through the exchange of materials within their brain storage. The tool through which this exchange is carried out is language. Language converts the materials stored in the brain into vocal codes, expresses them, and exchanges them. This research sheds light on the relationship between language, thought, and psyche, as they are interconnected. Language is the expression of thought, thought is the organizer of the psyche, and the psyche is the source of emotion and thought.

Keywords: Language, thought, psyche, relationship, data

* **Corresponding Author:** Parez Saman Ali, E-mail: Parez.ali@su.edu.krd.

Affiliation: Salahaddin University – Iraq.

© This is an open access article under the CC by licenses <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

مثلث اللغة والفكر والنفس

پریز سامان علي

قسم اللغة الكردية / كلية اللغات / جامعة صلاح الدين

و

أ. د. عبد الله حسين رسول

قسم اللغة الكردية / كلية اللغات / جامعة صلاح الدين

المستخلص

اللغة هي العامل الذي جعلنا، من بين جميع الكائنات الحية، بشرا. نحن الكائنات التي تستطيع من خلال اللغة أن تبلغ عن كل شيء في عالم عقولنا. كما أن مخزن العقل البشري يتكون من مستودعين: مستودع الذاكرة، الذي يسجل تلك الأشياء المحسوسة والمجردة التي تنتقل إلى الدماغ عبر الحواس الخمس، ومستودع الفكر، تلك الأشياء التي ينتجها العقل نفسه من خلال تفكيره الخاص ويخلق فيها الصور والإبداعات. كما أن العلاقة بين البشر تحدث أيضا من خلال تبادل المواد داخل مخزن أدمغتهم. الأداة التي يتم من خلالها هذا التبادل هي اللغة. اللغة تحول تلك المواد داخل مخزن الدماغ إلى رموز صوتية وتعبير عنها وتتبادلها. هذا البحث يسلط الضوء على العلاقة الموجودة بين (اللغة والفكر والنفس)، لأن اللغة والفكر والنفس مترابطة. اللغة هي التعبير عن الفكر، والفكر هو منظم النفس، والنفس هي مصدر العاطفة والفكر.

الكلمات المفتاحية: اللغة، الفكر، النفس، العلاقة، البيانات

سینکۆچکەى زمان و بیر و دەرون

بەریز سامان عەلى

بەشى كوردی / كۆلیژی زمان / زانکۆی سه‌لاحه‌ددین

و

پ.د.عەبدوللا حوسین ره‌سول

بەشى كوردی / كۆلیژی زمان / زانکۆی سه‌لاحه‌ددین

پوخته

زمان ئەو هۆکارهیه، لەناو هەموو زیندەهەراندا ئێمەى کرد بە مەرووف، ئێمە ئەو گیانەهەرمەین بە هۆی زمانههەو دەتوانین گوزارشت لە هەموو شتیکی ناو جیهانی مێشکمان بکەین. کۆگەى مێشکی مەرووفیش لە دوو خەرمانه پێکدێ: خەرمانهى یادگە، تۆمارگەى ئەو شتە بەرجەسته و دەرجەستانەن لە رێگەى پینچ هەسته‌کانههەو بۆ ناو مێشک گوزەرده‌کەن، خەرمانهى بیرگە، ئەو شتانەن، خودی مێشک بە بیرى خۆى بەر هەمیانندینى و وینا و ئەفراندنیان تێدا دەکا. پەيوەندی نێوان مەرووفه‌کانیش بە ئالوگۆرى کەرسەى ناو کۆگەى مێشکیان، ئەو ئامرازەى ئەو ئالوگۆرەى پێ ئەنجامده‌درێ، زمانه. زمان ئەو کەرسانهى ناو کۆگەى مێشکه‌کان دەکا بە کۆدى دەنگی و دەیانخاتەرو و ئالوگۆریان پێ دەکا. لەم

تویژینه‌مه‌دا که به‌ناوی (سټیکوچکه‌ی زمان و بیر و دهرن) تیشک خراوته سهر ئه‌و په‌یوه‌ندی‌یه‌ی له‌نیوان (زمان و بیر و دهرن) هه‌یه، چونکه زمان و بیر و دهرن هاوپه‌یوه‌ندی‌ن، زمان دهره‌ینه‌ری بیره و بیریش ریکخه‌ری دهرنه، دهرنیش سه‌رچاوه‌ی هه‌ست و بیره. کلیلی وشه‌کان: زمان، بیر، دهرن، په‌یوه‌ندی، داتا

پیشه‌کی:

زمان نامرزی گه‌یاندن و رافه‌کردنی هه‌مو بواره‌کانی ژبان و زانست و زانیاریه‌کانه، ته‌نانه‌ت هه‌ر به هۆی زمانه‌وه شیکردنه‌وه بۆ خۆدی خۆبشی ده‌کری،

1-0: ناو‌نیشان و باب‌تی تویژینه‌وه: ناو‌نیشانی تویژینه‌وه‌که بریتیه له (سټیکوچکه‌ی زمان و بیر و دهرن)، تویژینه‌وه‌کی زمانه‌وانی دهرنیه، هه‌ولی رونه‌کردنه‌وه‌ی رۆلی زمان و بواره‌کانی زمانه‌وانی دهرنی ده‌دا.

2-0: ریبازی تویژینه‌وه: تویژینه‌وه‌که ریبازی (وه‌سفی شیکاری) گرتوته‌بهر، واته به پیشته‌ستن به‌م ریبازه تویژینه‌وه‌که هه‌ولیداوه ورده‌کاری باب‌ته‌کان نیشان بدات، به‌سود و مرگرتن له کۆمه‌لێک سه‌رچاوه‌ی زمانه‌وانی.

3-0: سنووری تویژینه‌وه: سنووری ئه‌م تویژینه‌وه‌یه بریتیه له زمانی کوردی، زاری (کرمانجی ناو‌مراس‌ت) به نمونه و مرگراوه. واته له چوارچێوه‌ی ئه‌م زاره، نمونه زمانیه‌کان خراوته‌رو.

4-0: گرنگی تویژینه‌وه: گرنگی ئه‌م تویژینه‌وه‌یه له‌وه‌دایه زمان وه‌ک پێواژویه‌کی چر و ئالۆز باسکراوه، ئه‌م پێواژو چر و ئالۆزه‌ش له مێشکدا هه‌لگیراوه، بیرکردنه‌وه و ئاوه‌مه‌ندی هه‌ر تاکتیک به هۆی ئه‌م پێواژویه‌ی رونه و ئاشکرا ده‌بی.

5-0: نامانجی تویژینه‌وه: تویژینه‌وه‌که نامانجی ئه‌وه‌یه په‌یوه‌ندی زمان به بیر و دهرنی تاک و هه‌ر ناجیگیریک له دهرنی تاکدا ئه‌وا له دهربرین و شێوازی‌دا، چۆن ره‌نگه‌دانه‌وه، بیخاته‌رو.

6-0: هۆی هه‌ل‌ب‌زاردن تویژینه‌وه‌که: به پێویست و گرنگ زانیی باب‌ته‌که، رۆلی کارتی‌که‌ره دهرکی و ناوه‌کیه‌کان له سه‌ر بیر و دهرنی تاک و ره‌نگه‌دانه‌وه‌ی له‌سه‌ر ره‌فتاری زمان.

7-0: ناوه‌رۆکی تویژینه‌وه‌که: تویژینه‌وه‌که له پیشه‌کیه‌ک و دو به‌ش پێکهاته‌وه، له به‌شی یه‌که‌مه‌دا چه‌مکی زمان و زمان لای دهرزمانان و سنووری دهرزمانی خراوته‌رو، له به‌شی دو‌مه‌دا باس له چه‌مکی بیر و دهرن، په‌یوه‌ندیان وایکردوه، هه‌رگیز هه‌یج وه‌لامیک نه‌توانی‌ت په‌رگیرانه وه‌لامیکی راست و دروستی زانستیانه‌ی گشتگیریه‌ی، به‌ل‌کو سه‌روشتی زمان وایکردوه هه‌مو پێناسه و تیروانیه‌کان رێژه‌ی بن، "چونکه زمان له ته‌واوی بواره جیا‌جیا‌کانی ژبانی مروف‌دا رۆلی گرنگی خۆی ده‌گیرێ، هه‌ر ئه‌مه‌ش بو‌ته هۆکار که له گۆشه‌نی‌گای جیا‌وا‌ز تیب‌روانن و تویژینه‌وه‌ی جۆربه‌جۆری دهرباره بکری، ده‌قه فله‌سه‌فی و ئاینیه‌کان سه‌ره‌تاکانی مێژو و تومارکراون، له‌وه‌ سه‌رده‌مانه‌دا ئاماژه به زمان و پێکهاته و بایه‌خی کراوه، به هۆی گرنگی زمان و هۆکاری جیا‌کردنه‌وه‌ی کۆمه‌ل‌گه‌کان، به‌رده‌وام له دوتویی گف‌تو‌گۆ و تاوتویی که‌له‌بیرمه‌ندان بوه، ئه‌وه‌ی جیی سه‌رنجه به هۆی پێکهاته‌ی زمان له هه‌ردو که‌سه‌سته‌ی وانا و ده‌نگه‌کان و نه‌بۆنی پێناسه و پێوه‌ریکی ئه‌ندازه‌یی بۆ لایه‌نی وانا، له لایه‌ک و په‌یوه‌ستی وانا به بیر و هۆش

به‌شی یه‌که‌م:

1/ پێناسه و چه‌مکی زمان: په‌سه‌ر دهرباره‌ی گرنگی و پێویستی زمان ده‌کری، بیر و بۆجونی فله‌سه‌فانی داگیرکردوه، تا بگاته‌ راده‌ی ئه‌وه‌ی لێ‌کۆلینه‌وه له زمان ته‌نیا ئه‌رکی فله‌سه‌فان و شاعیران بی، به‌وه‌ی که‌وا به پیرۆزی سه‌یری زمان کراوه. له‌بهر ئه‌وه‌ی سه‌روشتی زمان و فره‌ره‌هه‌ندی زمان وه‌ک دیارده‌یه‌کی مروفی وایکردوه، هه‌رگیز هه‌یج وه‌لامیک نه‌توانی‌ت په‌رگیرانه وه‌لامیکی راست و دروستی زانستیانه‌ی گشتگیریه‌ی، به‌ل‌کو سه‌روشتی زمان وایکردوه هه‌مو پێناسه و تیروانیه‌کان رێژه‌ی بن، "چونکه زمان له ته‌واوی بواره جیا‌جیا‌کانی ژبانی مروف‌دا رۆلی گرنگی خۆی ده‌گیرێ، هه‌ر ئه‌مه‌ش بو‌ته هۆکار که له گۆشه‌نی‌گای جیا‌وا‌ز تیب‌روانن و تویژینه‌وه‌ی جۆربه‌جۆری دهرباره بکری، ده‌قه فله‌سه‌فی و ئاینیه‌کان سه‌ره‌تاکانی مێژو و تومارکراون، له‌وه‌ سه‌رده‌مانه‌دا ئاماژه به زمان و پێکهاته و بایه‌خی کراوه، به هۆی گرنگی زمان و هۆکاری جیا‌کردنه‌وه‌ی کۆمه‌ل‌گه‌کان، به‌رده‌وام له دوتویی گف‌تو‌گۆ و تاوتویی که‌له‌بیرمه‌ندان بوه، ئه‌وه‌ی جیی سه‌رنجه به هۆی پێکهاته‌ی زمان له هه‌ردو که‌سه‌سته‌ی وانا و ده‌نگه‌کان و نه‌بۆنی پێناسه و پێوه‌ریکی ئه‌ندازه‌یی بۆ لایه‌نی وانا، له لایه‌ک و په‌یوه‌ستی وانا به بیر و هۆش

و به‌های دهر برینه‌کان له لایه‌کی تر، به‌دهوامی و به‌کلانه‌ونه‌وی به‌مشتومری بایه‌ته‌کانی تاییه‌ت به‌ زمان داوه و هس کله‌بیرمه‌ندیک به‌ شیومه‌یک لیکدانه‌وه‌ی بو کردوه و همولیانداوه روخسار و ناوه‌روکی زمان، پیکهاته و کهرسه‌کانی شیبیکه‌نه‌وه.

کیشهی نیوان لایه‌نگرانی سروشتی زمان و خواکردیی زمان و ده‌ستکردیی زمان سه‌رده‌مانیکی زوری خایاند و تا ئیستاش به‌کلایی نه‌بوته‌وه، هس چنده‌چۆمسکی له‌ نیوه‌ی دوهمی سه‌ده‌ی رابردودا همولیکی میانگیری و تیکه‌لکردنی دا، به‌وه‌ی له‌ میثکی مرؤفا کارگه‌یه‌کی بنه‌رتی وه‌کو توانستیک، له‌ میثکی مرؤفا هه‌یه و کهرسه‌ی چ زمانیکی تیدا بکه‌ی، به‌رهمه‌نیانی نه‌و زمانه‌ به‌و زمانه‌ نه‌جامده‌رتی (بروانه‌ سه‌رچاوه‌کانی چۆمسکی).

له‌باره‌ی چه‌مکی زمانه‌وه له‌ ئینگلیزیدا (langue- language)) له‌ زمانی عه‌ره‌بیشدا (اللسان- اللغة) به‌کارهاتوه و که‌چی له‌ زمانی کوردیدا (زمان – زبان) به‌کارهاتوه، به‌لام کاتیک (زمان) به‌تغیا به‌کاردی، ئیلواتیه‌ک دروستده‌کا و دو واتا ده‌گه‌ینی، به‌کیکیان واتای له‌ته‌ گوشتی ناوهم ده‌گه‌ینی و ئه‌ویتریان به‌ واتای ئاخواتن دی، به‌لام کاتیک له‌ ره‌وتی رسته‌یه‌کدا به‌کاردی، ده‌توانرئ له‌ مه‌به‌سته‌که‌ی به‌گه‌ین، هس له‌ باره‌ی چه‌مک و زاراه‌ی زمان، زمانه‌وانی سوپسری (فیردینان دی سوستر) چه‌مک و زاراه‌وه‌کانی (اللسان- زبان- langugue) و (اللغة- langue – زمان) و (اللکلام – parol- گوتن)ی له‌ به‌کتری جیاکردوته‌وه، هس به‌که‌یانی به‌ جیا راقه‌کردوه، ده‌لی: زبان په‌یره‌وه و پیوانه‌یه‌که یاخود یاسایه‌کی توکمه‌یه بو به‌یه‌که‌گه‌یشتنی مرؤفه‌کان که له‌ ژینگه‌یه‌کی زمانی هاوهره‌گه‌زدا بی. (زمان کومه‌له‌ وینه‌یه‌کی درکندنه که له‌ هزری کومه‌ل هه‌یه و درێژکردنه‌وه‌ی گوته‌ به‌ یاسا و ریسای ریزمانی ریکده‌خرئ له‌ بونیکی مادیدا" (محمدامین، ۲۰۱۷، ل ۱۲۶).

"زمان رۆلێکی یه‌کجار بآلا له‌ ژبانی مرؤفا ده‌بینی، بو هس لایه‌ک ده‌چین و به‌ هس لایه‌کدا ده‌روانین، ده‌بینین زمان له‌به‌ر ده‌ست و ده‌مایه و بوته‌ به‌شیکی وا له‌ مرؤف که هس گه‌یز لئی جیانابیته‌وه" (فتاح، ۱۹۸۷، ل ۷).

که‌واته‌ زمان: په‌یره‌ویکی نیشانه‌ و وشه‌ و هیمایه، که مرؤف به‌کاریده‌هینی بو په‌یره‌وندیکردن و گه‌یاندنی بیر و هه‌سته‌کانی.

۲/ زمان لای دهر و زمانان:

ده‌رونزانه‌کان به‌ ناچاری په‌نایان بو ریکاری زمان بردوه بو هینانه‌یی ئامانجه‌کانیان، چونکه ئامانجه‌کانی ده‌رونزانی بریتین له‌: تیگه‌یشتن له‌ ناخ و ده‌رونی مرؤف که بوچی و چۆن نه‌و ره‌فتارانه ده‌کا؟ دواي تیگه‌یشتن له‌ ناخی ده‌رون پیویستی به‌ پیشبینیکردنه، که که‌ی نه‌و ره‌فتاره ده‌کا و چی ده‌کا؟ دواي ئه‌وانه‌ش ئامانجی به‌رز هفته‌کردنی ره‌فتاره نه‌رینه‌که‌نه. له‌ هس سه‌ ئامانجه‌که‌ی، ده‌روزمانی پیویستی به‌ زمان ده‌بی، بو تیگه‌یشتنی ناخی مرؤف و پیشبینیکردن و به‌رز هفته‌کردنی ره‌فتاره‌کان. لیره‌دا رۆلی هس دو زانستی زمان و ده‌رونزانی تیکه‌ل ده‌بن و سود له‌ کهرسه‌کانی به‌کتری و مرده‌گرن.

یه‌کیک له‌ سوده‌ گه‌شیه‌کانی زمان، نه‌وه‌یه که تاکه نامراز و کهرسه‌یه که هه‌مو زانسته‌کانی تری پی بگوازریته‌وه و راقه‌بکری و په‌ره‌یانپیدرئ" (ره‌سول، ۲۰۲۴، ل ۸۲)، به‌تابه‌تی له‌ توژیژینه‌وه‌ی زانسته مرؤفایه‌تیه‌کاندا ره‌گه‌زیکی سه‌ره‌کیه. بویه به‌ به‌رده‌وامی له‌ په‌یره‌ندیه‌کی به‌هیزه له‌گه‌ل زانسته مرؤفایه‌تیه‌کان و له‌ کۆتاییدا کومه‌لیک لقی زانستی نوئ دیننیه‌ ئارا وه‌ک: (زمانه‌وانی ده‌رونی).

له‌ روی زمانه‌وانیه‌وه، وشه‌ی زمان وه‌ک هس ناویکی تر، ئاماژه‌یه بو ناوه‌روکیک، چونکه واتای هس وشه‌یه‌که "بریتیه له‌ په‌یره‌ندیه له‌خوه‌ی له‌ نیوان ناو و ناوه‌روک په‌یداده‌بی" (سوستر، ۱۹۸۵، ل ۱۲۴).

وینە (۱) / په یوهندی نێوان ناو و ناوهروک

بەم پێنە زمان لە کوردیدا سەرباری ئەوەی په یوهندی واتایی لەگەڵ ئەو پارچە گوشتەیی ناو دەم (لسان/tongue) پەیدا کردووە، هەروەها په یوهندی واتایی لەگەڵ ئەو ناخواتنە (لغة/language) پەیدا کردووە، کە پێرەوێکی رێککەوتووە، مەرووف بە هۆی زنجیرە دەنگەکان، واتا کانی مێشکی دەگوازیتهوه بۆ بەرامبەری و بە پێچەوانەش بە هەمان شێوە واتا کانی بەرامبەری و مەردەگرتن. واتە؛ مەرووف توانیویەتی بە رێکاری ئەم پهیرهوه واتا و چەمکەکانی مێشکی لە هێما دەنگەکان باریکا و ئالوگۆریان پێ بکا.

"دەرومانی گەرنگی دەدا بەو زنجیرە گوشتەیی کە لە مێشکی ناخپۆرەوه لە کاتی ناخواتندا بە دوا یەکتەردا دین و ریز دەبن، کە چۆن ئەو زنجیرە گوشتانە په یوهندی لەگەڵ یەکتەردا دروست دەکەن، دواتر سەرنج لە دواکەوتەکانی شێوە و پێکەتەیی گوشتەکان دەدا، کە پێکەتەیی ئەم گوشتانە چ جۆریکن لە ناخواتن، چونکە ئەم جۆرە گوشتانە جۆریکن لە بەکار هێنایی زمان بە باری دەرونی ناخپۆرە" (مەحمەد مین، ۲۰۲۳، ل ۱۶). "هەر زانستیک بریتیه: لەر بابەتەیی تووژینهوه دەربارەیی کەرسەکانی خۆی دەکا" (رەسوول، ۲۰۲۳، ل ۳). دەرومانیش وەک هەر زانستیکێ تر بێگومان تووژینهوه لەسەر کەرسەکانی خۆی دەکا، لەبەر ئەوەی دەرومانی لە ئەنجامی یەگەرتنی هەردو زانستی زمانەوانی و دەروناسیە، بۆیە کەرسەکانی کۆراوهی هەردو جۆری زانستەکە. کەرسەکانی زمانەوانیش بریتین لە کەرسەکانی زمان (دەنگ و واتا و دەستور)، کەرسەکانی دەروناسیش بریتین (لە دەرون و رەفتاری مەرووف)، کەواتە؛ کەرسەکانی دەرومانی بریتین: لە تووژینهوه لە کەرسەکانی زمان لەژێر روشنایی دەرون و رەفتاری مەرووف، دور و نزیک سەرچەم تووژینهوه و بۆچونە دەروناسیەکان بابەخیان بە زمانداوه بۆ شیکردنەوهی رەفتارەکانی مەرووف لە رێگەیی زمانەوه.

پێناسەیی دەرومانی لای زانایانی زمانەوانی و دەروناسی بە جیا دەخەینەرۆ:

- لای زمانەوانان:

- 1) چۆمەسکی: - تووژینهوه لە په یوهندی نێوان زمان و بیری و هۆشی مەرووف دەکا (بەکو، ل ۶).
 - 2) دیفد کریستال: - لقیکە لە لقیکانی زانستی زمان، تووژینهوه لە په یوهندی نێوان رەوشتی زمان و پرۆسە دەرونیەکان دەکا، لەو روهی کە دەکەوێتە بەر ئەو رەوشتەوه (Crystal, 2003, p380).
- لای دەروناسان:
- 3) جاک ریجا و هیتز: - بۆچونیان وابە: دەرومانی ئەو زانستیه گەرنگی بە تووژینهوه لە رەفتاری زمانی مەرووف و کردە دەرونیەکان لە کاتی بەکار هێنایی زمان لە بەر هەمەپێنان و تێگەشتن و مەرگرتن دەدا (دزمبی، ۲۰۱۴، ل ۱۷).
 - 4) ئەم زانستە وەکو دیار دەیهکی رەوشتی ژیری، تووژینهوه لەسەر زمان لە روی گەشەکردنی زمان و کاریگەریە دەرونیانە دەکا کە لە پیش و پاش، یاخود لە کاتی رودانی قسەکردندا رودەمن (الخولی، ۱۹۹۸، ل ۱۸۰).

۱-۲ / سنوری دەرومانی:

بوار و سنوری دەرومانی فراوانە، دەکرتن بە گشتی بەم شێوەی خوارەوه بخریتەرۆ: (سامی، ۲۰۱۱، ل ۳۲-۳۳)

- 5) سروشت و بنیاتی زمان له بۆتهی دهرونی مروقهوه.
 - 6) پهيوهنديی نیوان دهرون و زمانی مروقه به شیوهیهکی گشتی.
 - 7) پهيوهنديی نیوان زمان و بیر (بیرکردنهوه).
 - 8) بهرهمهینانی ناوهوی زمان.
 - 9) تیگهیشتنی ناوهوهی زمان.
 - 10) وهرگرنتی زمانی بهکهه (دایک).
 - 11) فیروبونی زمانی دوهم (بیگانه).
 - 12) نه ریته ناخاوتنیهکان.
 - 13) جیاوازی تاکایهتی له بهکارهینانی زماندا.
 - 14) دهر و ناسیی خویندن.
 - 15) لیکولینهوهی و اتا.
 - 16) زمان و کهسایهتی.
 - 17) خهوشهکانی قسهکردن (گوتن) و چۆنیهتی چارهسهرکردنیان.
 - 18) چۆنیهتی کۆگاکردنی وشهکان له یادگهدا.
- کهواته، دهر و زمانی به شیوهیهکی گشتی گرنگی به تهواوی ئه لایهنه شارواونهی زمانی تاک دهدا، که تیگهیلن به هزر و دهرونی تاک، له مرووه (جاک ریشارد) دهلی: ئهه زانسته بایهه به پیواژو ناومزیهکان بو بهرهمهینانی زمان و تیگهیشتنی دهدا. ههروهه گرنگی به پیواژو دهرونی و ناومزیهکان له کاتی تیگهیشتن و فیروبونی زمانی دوهم دهدا (زمنگنه، ۲۰۲۲، ل ۱).

بهشی دوهم:

۳/ چهمی بیر:

کارگه و کۆگهی چهمک و کهسه و اتاییهکانه، "ئهوه دهرمه که تیبدا پیشیینی ئهغدیسه و بیرمهری و زیرهکی تیادا دهرکی، زیرهکی بزوینهیری بیره، لای مروقه ناگاته پلهی بالآ له کاتیکدا نهی که میشک ژیری و چالاکیه به شیوهیهکی بیوینه که تیگهیشتن و بوچونهکان له ریگهی زمانهوه بی" (دزیه، ۲۰۱۴، ل ۱۳۱). ئهوه چالاکیه گیانیه، یان ناماددییه که له پیکهاتهی ماددی (میشک) دهکهوتیهوه و تاییهتمهندی و توانای مروقه لهچاو بونههر و زیندههرمهکانی تر دهردهخا، پیواژویهکه پشته به بنهماکانی لۆژیک بهستوه، واته؛ چالاکیهکی ریکوپینک و تهواوه، بی ئهوهی ههستی پینکری (حمید عزیز، ۲۰۰۹، ل ۳۰). سهبارت به چهمک و اتا و زاراوهی بیر "له زمانی عهرمی (فکر) بو بهکارهاتوه له زمانی ئینگلیزی زاراوهی (Thought) بو بهکارهاتوه، له زمانی کوردیشدا سههرای زاراوهی بیر خۆی لیره و لهوی به واتای (رامان، سهرنجان، تیرامان، هزر، هتد) بهکار دیت" (محمدآمین، ۲۰۱۷، ل ۱۲۸). (دیکاردت) رای وایه: بیر سروشتیکی جیای ههیه ئهوه پیوایه کۆکیکی گیانی ههیه و پشته به خۆی بهستوه، ژیریژیکی تاییهتی ههیه له کهسهکردن و پهسهندنایه. بیر له فهرهنگی (ههمبانه بۆرینهی) (هزار موکریانی) بهم واتایانهش هاتوه: (چالوو، هزر، فکر)، (موکریانی، ۱۳۶۹، ل ۹۰). له فهرهنگی (الوسیط) دا، که له کۆری زمانی عهرمی له قاهره دهرچوه، دهلیت: "بیر بریتیه: له خستهگهری ناومز له شته زانراوهکاندا بو گهیشتن به زانستی شته نهزانراوهکان" (زههوی، حمید، ۱۴۳۶، ل ۲۶۲). بیر پهکیکه له چوار بنهما دامهزراوهکهی بنهما و اتا: (مههست، نرخ، بیر، کاریگهری)، به گهرخستهی بیر له لایهن مروقهوه دهگوتری: (بیرکردنهوه). بایهتی بیرکردنهوه پهکیکه لهو بابهتانهی مشتومریکی زۆری لهسهه، پیناسهی زۆری له روانگهی جیاوه بو کراوه، بهلام ههتا ئیستا پیناسیهکی گشتگیری بو نهکراوه، ئهههش دهگهریتیهوه بو ئهوهی که بایهتیکی دهرجستهی نههینراوه و پهکی پیوانی نیه، بهلام ئهههش واتای ئهوه نیه که پشتگوئی خرابی، بهکو بوته بایهتیکی سهرنجراکیشی توژیینهوهکان به تاییهتی دهر و زمانی.

۳-۱ / پیوستیهکانی بیرکردنهوه:

هیچ رهفاریکی مروقه بهی چهند پیوستیهک پیکنایی، بیرکردنهوش و مک رهفاریکی نالۆزی مروقه و کردیهکی ناوهکی نههینراوی نیو میشک پیوستیهی به کهسه خاوهکانی ههیه، جاریکی تر ئهه پیوستیهکانه دهبنهوه وروژینهریک بو بهدییهینانی رهفاریکی تر.

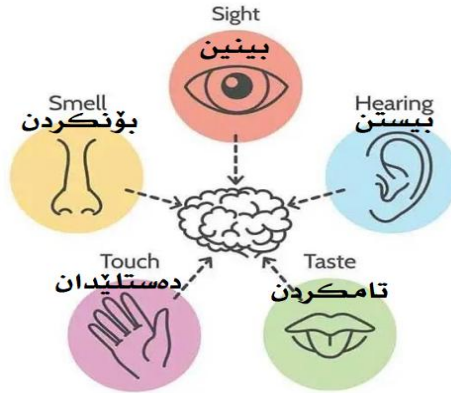
به‌لام به‌لای به لای (جان پیاجی) که به‌کهم جار گه‌شهی زهینی دست‌پیده‌کا، پاشان گه‌شهی زمان ده‌ست‌پیده‌کا، وای ده‌بینی، بۆ گه‌شهی زهینی له لای مندال، زمان خالیکی پیویست نیه. بۆ بنیادنانی هزریکی زیره‌ک، زمان هۆکاریک نیه، بۆلکو ته‌نیا نامرازیکه بۆ کرداری بیرکردنه‌وه، پیاجی پیویایه بیر گه‌شه‌سه‌ندن زمانی دیارده‌کا، بیگومان زمانی مندال و بیرکردنه‌وهی جیاوازی له زمان و بیرکردنه‌وهی گهره‌کان (العیاصره، ۲۰۱۱، ل ۱۷۰-۱۷۱). (واتسون) جهخت له‌وه ده‌کاته‌وه که مرۆف هه‌موو کات به هۆی زمان بیرده‌کاته‌وه، دملئ: له‌وه کاته‌ی که تاکیک وه‌لامی هه‌لویتیک یان شتیکی دیارکراو ده‌داته‌وه، هه‌مو جهسته‌ی وه‌لامی نه‌وه هه‌لویتسه ده‌داته‌وه، بۆ نمونه نه‌گهر پرسیارت لیکرا: بۆینباخ چۆن ده‌به‌ستری؟ له‌وانیه، وشه‌ت لانه‌یی بۆ وه‌سفرکردنی نه‌وه کرداره، بۆلکو بۆینباخه‌که ده‌به‌ستی بۆ نه‌وهی رونیکیه‌ته‌وه، چۆن نه‌وه کاره نه‌جامده‌وه، به‌م شتیویه مرۆف که بیرده‌کاته‌وه، پتر له نه‌ندامیکی جهسته‌ی به‌شداریی بیرکردنه‌وه‌که ده‌کا، نه‌وه کرداره بۆمان شیده‌کاته‌وه که چۆن مرۆف به‌بی بونی وشه بیرده‌کاته‌وه (شیخانی، ۲۰۰۲، ل ۲۰۱). کۆی قسه‌کان له‌باره‌ی په‌یوه‌ندیی نیوان زمان و بیر لای واتسون نه‌ویه: به‌قولی باسی په‌یوه‌ندیی نیوان زمان و بیر نه‌کردوه، بۆلکو له سۆنگه‌ی ره‌فتاره چاودیریکراوه‌کان و کارلیکردن له‌گه‌ل ژینگه‌دا سه‌یری نه‌وه په‌یوه‌ندییه‌ی کردوه.

زانای دهر و ناسی روسی (فیگوتسکی) † گرنگترین شروقه‌ی دهر به‌اره‌ی کارلیکی نیوان بیر و زمان پینشکه‌شکرد، وای ده‌بینی که زمان دو نه‌رکی سه‌ره‌خۆی هه‌یه، به‌که‌میان: په‌یوه‌ندیکردنی دهره‌کی نیوان مرۆفه‌کان و دوهمیان: به‌کاره‌ینانی ناوه‌کی بۆ بیره‌کانی مرۆفه. په‌رجوی درکیکردنی مرۆفایه‌تی نه‌ویه، هه‌ریه‌ک له‌م دو په‌یره‌وه (دهره‌کی و ناوکی) یه‌ک کۆدی زمانه‌وانی به‌کارده‌هینن، پاشان ده‌توانزی، تاراده‌یه‌ک سه‌ره‌کوتوی هه‌ریه‌که‌یان بۆ نه‌وهی تریان و مره‌بگیردریت (العیاصره، ۲۰۱۱، ل ۱۷۴). به‌رونی نامازه به‌وه ده‌دا که ره‌وتی بیرکردنه‌وه له‌گه‌ل دهره‌کوتی هاوکاتی قسه‌کردندا نیه و دو پیواژۆی هاوکات نین و یه‌که‌یه‌کی به‌کلاکه‌ره‌وه له نیوانیاندا هه‌یه (یوسف، ۱۹۹۰، ل ۱۴۵). په‌یوه‌ندیی نیوان زمان و بیرکردنه‌وه به‌روای (سببینی) له‌دهری تیگه‌یشته‌ی نه‌وه له یه‌کتر برینی قولی نیوان زمان و مه‌ک نامرازیکی دهر برین و بیرکردنه‌وه و مه‌ک پیواژۆیه‌کی دهرونی که تیگه‌یشته‌ی مرۆف دهر به‌اره‌ی جیهان ریکده‌ها ده‌سوریتنه‌وه (العیاصره، ۲۰۱۱، ل ۱۷۷).

۴/ زمان و داتا:

مرۆف له چرکه‌ساتی له دایکوبنیوه له ژبانی رۆژانه‌یدا بۆ "دابینه‌کردنی پیدابسته‌یه‌کانی ژبانی و فه‌راهمه‌کردنی خۆشگوزمرانی له هه‌ولێ به‌ده‌وامدایه، نه‌وه هه‌ول و کۆششهی ده‌بیته به‌هره و زانیاری و له مێشکیدا پاشه‌که‌وتی ده‌کا، له هه‌مان کاتدا داتای هه‌ول و کۆششی نه‌وانی تریش وهرده‌گرۆ و ده‌یخاته سه‌ره‌خه‌مانی داتا و زانیاریه‌کانی خۆی پتر پینان به‌هرمه‌ند و شارمزا ده‌بیت" (ره‌سول، ۲۰۲۴، ل ۳). داتا‌کانیش کۆی نه‌وه زانیاریانه‌ن که تاک له مێشکیدا هه‌لیانده‌گرۆ. شیکارکردنی زانیاری و داتا‌کان له مێشکی هه‌رتا‌کێدا په‌یوه‌سته به‌وه مامه‌لییه‌ی که له سه‌ره‌ماتای ئاشنابونی به زانیاریه‌که هه‌یوه، بۆ نمونه کاتیک که ده‌وتی: (ناگر) ره‌نگه لای که‌سێک نه‌وه وشه‌یه واتای ترس به‌گه‌یه‌نیت، له‌به‌ر نه‌وه‌ی له رابردودا به (ناگر) سوتایی، یاخود له لای که‌سێکی تر وشه‌ی (ناگر) پیچه‌وانه بی و هه‌ستیک خۆشی پیندا، چونکه له رابردودا هیچ ترسێکی له (ناگر) بۆ دروسته‌به‌وه. بۆیه دهره‌ه‌ویشه‌ی زانیاری و داتا‌کان له مێشکدا بیرکردنه‌وه و ره‌فتاری که‌سه‌که دهره‌خا. که نه‌مه‌ش په‌یوه‌ندی به‌تینی به‌یادگی مرۆف هه‌یه، چ به‌ ناگا یان بی ناگا، بنچینه‌ی زمانیش بریتیه: له‌وه وینه به‌ره‌سته و دهره‌سته‌ی ناوینته‌بو به‌هیمایه‌کی ده‌نگی و پارێزراو له کۆگه یان یادگی مێشک، وینه یان شتیوه نه‌وه وشانه‌ش له بازگی هه‌سته‌مه‌ره‌کان ده‌خزینه ناو نه‌وه کۆگایه.

بیر و بۆچونه‌کانی فیگوتسکی له کتیبی (هزر و زمان) که له سالی (۱۹۳۴) دا نوسبووه‌تی دهره‌که‌وت، که † جهختی له کارلیکی زمان له‌گه‌ل بیردا کردومه‌وه. که ئامانجی فیگوتسکی له (هزر و زمان) دا نه‌وه بو نیشانی بدا، بیر و زمان که ریشه‌ی جیاوازیان هه‌یه. ته‌نیا له چرکه‌ساتیکه‌ی تاییه‌تی دروستبونی بۆماوه‌یدا ناوینته‌ی یه‌کتر ده‌بن، نه‌ویش دوا‌ی نه‌وه‌ی نه‌وه دو نه‌رکه له‌ژیر کاریه‌گری پیچه‌وانه‌دا گه‌شه‌ده‌کهن (فیگوتسکی، ۲۰۱۶، ل ۳۰).

۲) پەيوەندى نىوان ھەستەكان و

ئەھۋى جىياۋزىيى لە بېر كىر دىنەھۋى تاكەكاندا دروستدەكا، ژمارە و جۆرى ئەھۋى وشە و داتايانەھىيە بە ماكەكانيانەھۋە، كە لە كۆگەھى بېرى ھەر تاكىك تومار كراون، بۇ نەمۇنە: ئەگەر كەسنىك ھەمۇ بەشە پىۋېستەكانى ئوتومبىل بە ماكى سود و زىان و چۆنەيتىي كار كىر دىنەھۋى لە كۆگەھى مىشك تومار نەكرابى، ناتوانى، ئوتومبىل لىبخور ئى و تاكو ئەھۋى داتايانەھۋى زۆرتىر بن، بەھرەھى ئەھۋى كەسە لە لىبخور ئىن زۆرتىر دەھى، واتە؛ لەم بارمىھۋە بېر كىر دىنەھۋى باشتر دەھى و رىژەھى زىرەمكىي بەر زەھىتەھۋە. بۇيە گىرنگە مندال لە سەر متادا فېرى زىمانى دايك بىكرى،[§] چۈنكە زىمانى دايك بىنەماي بېر كىر دىنەھۋىيە، بۇ نەمۇنە ئەگەر مندالنىك زىمانى دايكى كوردى بى، بەلام لە سەر متادا فېرى زىمانى نىنگلىزى بىكرى، ئەھۋى ناتوانى، بە كوردى بېر بىكەتەھۋە، چۈنكە بىنەماي وشەكانى زىمانى نىنگلىزى جىياۋزىن لە زىمانى كوردى، بۇيە وشە شىۋازى بېر كىر دىنەھۋى دەستنىشاندەكا، گىرنگە مەۋف ئاگادارى وەرگىرەكان (كار تىكەرەكان) بى، جا چ بىنراۋ يان بېسراۋ يان خويىنراۋ بن، لەبەر ئەھۋى كار تىكەرەكان كار دەكەنە سەر ھىزردانى مەۋف، پاشان بېر كىر دىنەھۋە، لە دواتردا بېر كىر دىنەھۋەكانى دەبن بە رەفتار، چۈنكە بېرەكان لە مىشكدا قەتئىس نابن. كۆى رەفتارەكانىش دەبنە شىۋازى ژيان كىردى تاك. "ئەرسىتو دەلى: ھەمۇ گولەكانى بەيانى لە توكانى ئەمەردا نامادەن، ھەمۇ ئەنجامەكانى داھاتو لە بېرەكانى ئەمەردا بونيان ھەھى" (الفى، ؟، ۹۷)

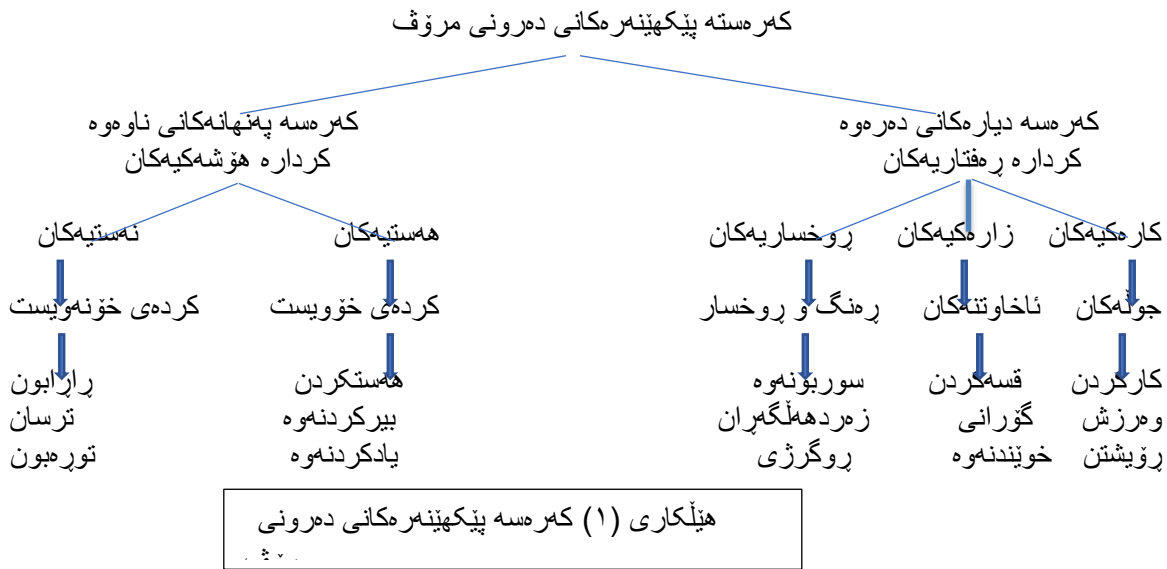
۵/ دەرون و بىكەتەھى دەرون:

دەرون چىھ؟ گىيانىكى كۆمەلايەتتىي نىمەھى، ھەم ھىزىرە و ھەم ھەستە، ھەلۋىستىكى تايبەتە كە نىمە بەر امبەر بە گەر دەون و جىھان دەگرىنەبەر، كۆمەلە بېرۋابەرى بۇ ماىھىيى و بەدەستەھىنراۋمانە، ئەھۋى بەھا گىيانى و رەفتارىانەھى كە رىزىيان لىدەگرىن و پايەندىن پىيانەھۋە، ھەست و سەلىقە ھونەرىيەكانمانە بۇ دىار كىردى ئاراستەھى ھەستەكانمان و شىۋازى ژيانمان، بۇيە دەرون گەۋرەتەرە، لە ھىزىر. دەرونىش لەناۋ كۆمەلگە دروستدەھى (موسى، ۲۰۱۱، ل ۱۷). "دەرون: پەيرەھۋىكە بەر ھەمى كار لىكردى خود و جىھانى دەروھىيە، دەماخ گۆرەپانى سەرەمكىي ئەھۋى پەيرەھۋىيە" (دزەھى، ۲۰۲۱، ل ۶۱). دەرون وەك چەمكىكى گىشتى، خاۋەنى كۆمەلە بەشىك و ھىزى تايبەت بە خۇبەتە كە خەرىكە بە ژيانى ناۋەھۋى مەۋفەھۋە، واتە ئەگەر مەۋف ژيانى كەتۋارى خۇى بە جەستەھى زىندەزانىي بەسرايىتەھۋە، لە دەروھىش مامەلە لەگەل شتەكاندا بكا، ئەھۋى دەرون ژيانى مەۋفە لەگەل وىنەھى شتەكان لە ناۋەھۋى خۇيدا (غەرب، ۲۰۱۱، ل ۱۸).

زىمان رەنگدانەھۋى بېرە، بېرىش ناۋىنەھى دەرونە (جلورىا و ھارس، ۱۹۹۸، ل ۱۷). بە پىنى لىكدانەھۋى تويژەرە دەرونناسەكان كەرسە بىكەتەھىكانى دەرونى مەۋف دابەشى دوۋ لايەنى دەروھى و ناۋە دەبن، لايەنكى دىار و دەرمەكە

بۇ زىياتر بىروانە: چۈن مامەلە لەگەل بېر كىر دىنەھۋى نەرىنى بىكەن؟ د. زانا ئەھمەد قەساب دىدارىكى تايبەت §
لە بەرنامەھى ناۋىنەھى كەنالى ئاسمانى گەلى كوردستان لە بەروارى ۳ / ۱۱ / ۲۰۲۱ لە كىتەبخانەھى
پىروفېسسور عىزەدەين مۇستەفا رەسول لە شارى سلىمانى تومار كراۋە.

و رهفتاره کارهکی و زارهکی روخساریهکان دهگریتهمه، لایهینی دهمی پهنان و ناوهکیه و کرداره هوشهکیه هستی و نهستییهکان دهگریتهمه (الرزاق، ۲۰۰۶، ل ۱۸). و مک لهم هیئکاریهدا رونکراوتمهوه:

۵-۱/ پهیوهندی نیوان زمان و دهرون:

کاتیکی باسی پهیوهندی نیوان دهرون و زمان، یاخود پیکداچونی همدوکیان دهکمین، ئەوا دەبی سەرمتا ناگامان لههویی که دهرون جیهانیکی فراوان و نالوزه، چهشنی توژیکی نالوز له ئەندیشه و بیر و هزرماندا نامادیه، بهشیکی ئەم جیهانه شاراویمه و ناتوانی بهچاو یاخود هستهکان به وردی بیاناسینهوه، بویه زمان ئەو رایلهیه که یارمەتیمان دەدا، زانیاریمان لهسەر ناوهی خۆمان ههیی، واته زمان و دهرون کۆدیان ههیه و ناویزانی بهکتردهین، به همدوکیان گوزارشت له دیارهکی دهرونی مروّف دهکمن (غریب، ۲۰۱۱، ل ۵۱). کاریگیری لایهینی دهرونی لهسەر زمان، له سادهترین شیوهیدا، له بهکارهینانی زماندا رنگهداتهوه، کاتی سمرنجی ناخوهر لهباره دهرونی جیاوازهکاندا دهری، به ئاشکرا درک به جیاوازی شیوازی ناخوتن و بهکارهینانی زمان دهکری، به دهربرینیکی دی درک بهوه دهکری، له زمانیش به شیوازیکی جیاوازه به پیی ئەو باره دهرونی که بهکاردی، له لایهکی تریشهوه زمان کاریگیری لهسەر باری دهرونی مروّف ههیه و چۆنیهتی بهکارهینانی زمان رنگدانهوه و کاریگیری له سەر باری دهرونی گوئیگرهکانمان ههیه. کهرسه زمانیهکان یان شیوازی ناخوتن دهرونی جیاوازهکان له نارامهوه بۆ ههچون و ناجیگیری بگوری و به پیچهوانهشوه، که ئەمانهش جاریکی تر کاریگیری بیان لهسەر شیوازی ناخوتن و زمان دوباره دهبنهوه، سهرمتای تیکچونه دهرونیهکانیش له ریگهی زمانهوه هستیان پیدهکری و زمان بهشیکه له چارهسهره دهرونیهکان، لهههش زیاتر زمان ناسنامهی تاک و کۆمهله، کهواته زمان دیاردیهکی دهرونی (شهمس، ۲۰۱۸، ل ۱۳۶).

پهیوهندی زمان به بیر و دهرونی تاکهوه زۆر بههیزه و ههر ناجیگیریهک له دهرونی تاکدا روبدا، ئەوا له دهربرین و شیوازی رنگهداتهوه، بۆ ئەو کهسههه نهخۆشی دهرونیان ههیه، یان ئەوانه له کۆمهلهگهدا به (شیت) بهخشر او ناوزهندکراون یان ههندیکیان لهوانه کهمهندهمان، شیوازی ناخوتنیان جیاوازه و له ناخوتنیشدا ئەوه به رونی دهردهکەوی، دەبی رچاوی ئەم بارهیان بکری و شیوازی جیاوازیان لهگهلا بهکاربهینری، ئەههش رنگ دانهوهی ناجیگیری باری دهرونیان که زو تووره دهن و دلایان دهرنجی، یان له قسهکردندا ههندی توندوتیژی تیدا بهدیدهکری، ئەو ناجیگیریهش به هوی هۆکاره کۆمه لایهتیهکان یان ئابوری و کهسهکان، ههمو ئەو لایهانهی که کار له مروّف

دهکمن، له ناخاوتندا رنګدهداتهوه (شمس، ۲۰۰۶، ۴۵ل). (شتاينتال) لهو باومره دايه، که زماني تاکه کهسي رنګدانهوهی بيري تاکه کهسه و زماني کومهل رنګدانهوهی ههستي کومهله و واتای وشه سنوردار نيه، چونکه بهستر اومهتوه به باري دروني و تافيکردنهو مکاني مروّف، هس بويهش وشه واتای تهواوی خوی نادا، تاکو له لايهن کهسيکهوه بهکارنه هينري (دزمبي، ۲۰۱۴، ۳۵ل)، هسروهه پيويوه، وشه له چرکه ساتي يه کهمي بهکار هينانيدا و اتا په يدا دهکا و زمان دربريني دروني کومهلگيه (الديباس، ۲۰۱۲، ۱۵۷ل).

۶/ زمان و درون و ژينگه:

رهفتاري مروّف به پيچوانهی رهفتاري نازمه کانهوه، تهنيا وه لأم يان کاردانهوهی خودکاري نيه، بهلکو رهفتاري مروّف گوزارشت له چالاکیه کی نالوز و نامانجدار و تهناست له پيواژويهک دهکا، که توانای پيشکوتن و تپيراندني هيه. له پشت هم تايبه تمه نديه جياوازانهی ژياني دروني مروّفهوه دو ره هندی هاوسنگ هس: ره هندیکی ناو خوي: هوکاره بابلو جيهکان.

ره هندیکی دره کی: هوکاره ژينگيهی و کهلتوريهکان.

بويه چالاکیی دروني مروّف بهرهمی کارلیکی نيوان هوکاره کانی ناوهوه و درهويه (الشرقاوی و نهوانی تر، ۱۹۷۸، ۷۹ل).

به پي بوجوني رهفتاريهکان: جياوازيهکان له نيوان مروّفه کاندایا پابه نده بهو ژينگيهی تيډا دهژين و ههمو رهفتاريک کاردانهويه بو کارتیکه ريکی دره کی تايبهت به رهفتاريکی مروّف يان رنګه، کاردانهوه بی، بو کارتیکه ريکی ناوه کی. بلومفیلد ههوليدا به دارشتني چيروکی جاک و جیل نهوه بسلميني، ههمو کرداره رهفتاريهکان کاردانهوه، بو کارتیکه ره دره کی و ناوه کیهکان و دواتر خوشيان دهنهوه کارتیکه ره، رهفتار مکان ناوینهي ناخی کهسهکان و کارتیکه ره راستهوخو و ناراستهوخو کانی ژينگه ناخی کهسهکان رنګريژ دهکا. پنيويسته تويزينهوه درونيهکان له رهفتار بکولنهوه و رهفتار پيش وابهستهی ژينگيه. کهواته زمان له لايهک په رده له سهر ناخ لادهدا و رهفتار رونه دکاتهوه، له لای تریش نامرازی پهيوه نديه له گمل ژينگه، بويه ناکري دهستبرداري تويزينهويهی ورد و فره لايهني زمان بن (افتيش، ۱۹۹۶، ۲۷۹ل).

بهم پييه دروني مروّف پهيوهسته بهو وینه و داتايانهی پيشتر له ريگهی ههسته کانهوه له بيري مروّف کوگا کراون و هندیکیان له ژير ههژمون و بهرزهفتهی مروّفدان و کرده هوشه کیه ههسته کانه پيکده هينن. وهک: (ههستکردن، بيرکردنهوه، ياکردنهوه....)، هندیکی شيان له ناخی کوگه می ميشک جيگيربون و له ههژمون و بهرزهفتهی کهسهکه دره چون و کرده هوشه کیه نهسته کانه پيکده هينن. وهک: (ترسان، تورهون، دودلی.....). نهو داتايانه دهنه بنچينه بو نواندني رهفتار مکان و دهن به پاشخان و سهرچاوه بو وه لامدانهوهی کارتیکه رهکان و بهر هه مهينايی کارتیکه ري نوئ و نهفراندني له رهفتار هکاندا.

نه نجامهکان:

- 1) زمان شيويه که له شيوه کانی رهفتاري مروّف و يه کی له نهر که کانی زمانيش دربريني بيره.
- 2) پهيوه ندي بهين له نيوان زمان و دروني تاک هيه، بهلگش هاتنه کايهی دروزمانيه.
- 3) هس ناجيگيريهک له م بير و دروني تاکدا رويدا، له رهفتاري زماني تاکدا به شيويه کی ناشکرا رنګدهداتهوه.
- 4) داتا و زانيار بيه کانی ناو يادگه و بيرگه می تاک، وابهستهی نهو ژينگيه که تاک تيډا دهژي.
- 5) زمان کاريگه می هيه، له سهر کهسيتی تاک، له ريگه می زمانهوه دهنونري کاريگه می له سهر کهسيتی بکري و ناراسته می بگوري، بهر هه نجاميکی ديار کهرانه.

سهرچاوهکان:

۱/ کوردی:

** مارج نيه، ههمو رهفتار مکان کاردانهوهی کارتیکه ره دره کیهکان بن، رنګه هه ندي جار کاردانهوه بن بو کارتیکه ريکی ناوه کی، بو نمونه، له نه نجامی نازاريکی ناوه کی مروّفنيک بگري، يان هاوار بکا..... يان کاردانهوهی خوشهويستیکي ناوه کی ههلوويستیکي نهريني بهرامبر کهسيک بنويي.

رسول، عابدوللا حوسین، (۲۰۲۴)، زمانی دایک، دہزگای زمانہوانی کوردی - زانکوی جیہان، چاپی یہکهم، چاپخانہی روژ ہللات.

فہتاج، محمد معروف، (۲۰۱۱)، زمانہوانی، چاپی سٹیہم، چاپخانہی حاجی ہاشم، ہولنیر.
غریب، پینشرو عابدوللا، (۲۰۱۱)، جہستہ و دہرون و عقل، چاپی یہکهم، دہزگای چاپ و بلاوکردنہوی ناس، ہولنیر.

دزمی، (۲۰۲۱)، خونندنہوی دہرونی دوق، چاپی یہکهم، ہولنیر.

رسول، (۲۰۲۴)، وانہکانی خونندنی بالآ، ماستہر، زمانہوانی کارہکی، کورسی دوہم.

قہرچہتانی، (۲۰۱۵)، سیکولوژیای گشتی، چاپی چوارہم، چاپخانہی پیرہمیرد، سلیمان.

موکریانی، ہہزار، (۱۳۶۹)، فہرہنگی ہہمبانہ بۆرینہ، چاپی یہکهم، چاپخانہی پویا، تہران.

دزمی، (۲۰۱۴)، زمانہوانی دہرونی، چاپی یہکهم، چاپخانہی ناویر، ہولنیر.

عزیز، عزالدین احمد، (۲۰۱۴)، بنہماکانی دہرونزانی گشتی، چاپی پینجہم، چاپخانہی روژہللات، ہولنیر.

رسول، (۲۰۲۳)، ریزمانی بہرورد، چاپی یہکهم، چاپخانہی زانکوی سہلآحددین، ہولنیر.

فیگوتسکی، ل. س، (۲۰۱۶)، ہزر و زمان، وەرگیرانی: مستہفا غہفور،

۲/عہری:

إفتیش، میلکا، (۱۹۹۶)، إتجاهات البحث اللسانی، ترجمة:سعد عبدالعزيز مصلوح و وفاء كامل فايد، المجلس الاعلى للثقافة، المشروع القومي للترجمة، الجزائر.

الدباس، صادق يوسف، (2012)، دراسات في علم اللغة الحديث، دار أسامة للنشر و التوزيع، الطبعة الاولى، عمان.

الرزق، أحمد يحيى، (۲۰۰۶)، علم النفس، دار وائل للنشر، عمان، الاردن.

بوردين، هارس، رافيل، جلوريا ج و كاترين س و لورانس ج، (۱۹۹۸)، اساسيات علم الكلام، ترجمة: محيى الدين

حميدى، دار المدى للثقافة و النشر.

موسى، سلامة، (۲۰۱۱)، دراسات سيكلوجية، مؤسسة هنداوي.

يوسف، جمعة سيد، (۱۹۹۰)، سايكولوجية اللغة و المرض العقلي، عالم المعرفة و الفنون و الاداب، كويت.

العيصرة، وليد، (۲۰۱۱)، رفيق التفكير و اللغة، دار أسامة للنشر و التوزيع، الطبعة الاولى، عمان، الاردن.

الفقي، إبراهيم، (؟)، التفكير الإيجابي و التفكير السلبي، الرايه للنشر و التوزيع، جمهورية مصر.

داود، محمد محمد، (۲۰۰۹)، جدلية اللغة و الفكر، دار غريب للطباعة و النشر و التوزيع، القاهرة.

سوسير، فيرديناند دي، (۱۹۸۵)، فصول في علم اللغة العام، ترجمة: احمد نعيم الكراعين، اسكندرية.

۳/ نینگلیزی:

Crystal, D. (2003). A Dictionary of Linguistics & Phonetics, Block well Publishing, fifth edition.

۴/ نامہی ئەکادیمی:

شہمس، ہیمن عہدولحمید، (۲۰۰۶)، شیوازی دہربرین لہ بۆنہکۆمہ لایہتیہکان، نامہی ماستہر، کولیزوی پەرورده، زانکوی کویہ.

غریب، پینشرو عبدالله حمہ، (۲۰۱۱)، شیعہکانی (بہختیار عہلی) لہ روانگہی دہرونشیکاریبہوہ، نامہی ماستہر، کولیزوی زمان، زانکوی سہلآحددین، ہولنیر.

عارف، ئەفین سامی، (۲۰۱۱)، کاریگریی باری دہرونی لہسەر زمانی قسہکردن، نامہی ماستہر، کولیزوی زمان، زانکوی سہلآحددین، ہولنیر.

Al-Dabbas, S. Y. (2012). *Studies in modern linguistics* (1st ed.). Dar Osama for Publishing and Distribution.

Al-Rizq, A. Y. (2006). *Psychology*. Dar Wael Publishing.

Daoud, M. M. (2009). *The dialectic of language and thought*. Dar Gharib for Printing, Publishing and Distribution.

Feki, I. (n.d.). *Positive thinking and negative thinking*. Al-Raya Publishing.

Ifteesh, M. (1996). *Trends in linguistic research* (S. A. Masluh & W. K. Fayid, Trans.). Supreme Council for Culture.

Mousa, S. (2011). *Psychological studies*. Hindawi Foundation.

Saussure, F. de. (1985). *Chapters in general linguistics* (A. N. Al-Karayin, Trans.).

Yusuf, J. S. (1990). *Psychology of language and mental illness*. Alam Al-Ma'rifa.

3. English References

Crystal, D. (2003). *A dictionary of linguistics and phonetics* (5th ed.). Blackwell Publishing.

4. Academic Theses

Aref, A. S. (2011). *The effect of psychological state on spoken language* (Master's thesis, Salahaddin University).

Gharib, P. A. H. (2011). *The poetry of Bakhtiyar Ali from a psychoanalytic perspective* (Master's thesis, Salahaddin University).

Shams, H. A. (2006). *Styles of expression in social occasions* (Master's thesis, Koya University).

5. Journal Articles

Amin, A. M. M. (2017). The dimension of language and thought in linguistics. *Kirkuk University Journal*, 12(1).

Amin. (2023). Psychological analysis of the speaker's state in psycholinguistics. *Kurdish Academic Journal*, 56.

Bouamama, M. (2007). Language, thought, and meaning. *Journal of Research and Studies*, 4.

Mohammed, Z., & Hamid, D. Language and thought. *Al-Ustadh Journal*, 1(122).

Shams, H. A. (2018). The relationship and interaction between language and thought: The sexual taboo as an example. *Koya University Journal for Humanities*, 22(35).

Shekhani, Z. (2002). Language and its relation to thinking. *Raman Journal*, 68.

6. Electronic Source

Zangana, M. (2022, April 12). *Psycholinguistics*.
<http://www.shayan.tiu.com>